

Uvod: Hrvati i Drugi svjetski rat

JURE KRIŠTO
Glavni urednik Časopisa za suvremenu povijest

Gdje su bili Hrvati u Drugom svjetskom ratu? Kakva im je bila sudbina? Na ta je pitanja relativno lako odgovoriti. Tijekom rata Hrvati su se opredijelili za razne političke i ideološke propozicije: politički gledano, bilo ih je na strani stvaranja hrvatske države i na obnavljanju Jugoslavije; ideološki gledano, bili su ustaše, komunisti i »seljaci«. Dakako, velika većina puka nije uopće marila za bilo kakva opredjeljivanja i grupiranja, nego se brinula o spašavanju gologa života i za preživljenje.

Mnogo je teže vrednovati pojedine političke i ideološke opcije i odgovoriti na pitanje razumnosti i mudrosti pojedinog izbora. Takvi bi odgovori bili mogući samo poslije solidna utvrđivanja historiografskih datosti. Pedeseta obljetnica završetka Drugoga svjetskog rata izvrsna je prigoda za analizu svih hrvatskih ratnih opcija i izbora te za njihovo valoriziranje. Stoga je Institut za suvremenu povijest organizirao jednodnevni simpozij s temom »Hrvati u Drugom svjetskom ratu«, koji je omogućio profesionalnim povjesničarima, publicistima, te sudionicima u ratnim događanjima da iznesu rezultate svojih istraživanja i svoje osobne impresije. Simpozij je održan u Institutu 6. listopada 1995. godine.

Može li se steći zaokružena slika položaja hrvatskoga naroda tijekom Drugoga svjetskog rata i njegove sudbine, koja mu je pripala kao rezultat ratnih događanja? Ako išta, poslije čitanja i analize podnesenih referata mora se zaključiti da te jedinstvene slike nema, a možda i ne može biti. Dok se nazire historiografski konsenzus o događajima tijekom rata, politološko vrednovanje ishoda političkih i ideoloških opredjeljivanja razlog su divergentnih, a nerijetko i suprotnih ocjena.

Ipak, radovi sa simpozija ohrabruju. Nije, naime, beznačajno da se nazire određeno suglasje oko utvrđivanja povijesnih činjenica vezanih za Drugi svjetski rat na ovim prostorima. To je ohrabrujuće, napose ako se uzme u obzir činjenica da je u dosadašnjoj historiografiji najviše istraživani partizanski pokret, a bio je vrednovan iz pozicije ne samo pobjednika, nego i ideološkog raskursa. U takvoj su vizuri, dakako, druge opcije, druga opredjeljenja i druge političke grupacije postale iskrivljene. Stoga je svaka prigoda koja omogućuje

svestranije i raznolikije osvrtnje na prilike i grupacije u Drugom svjetskom ratu hvalevrijedna.

Gledajući na prilike u Drugom svjetskom ratu na ovim prostorima iz šire i opće perspektive, kako to čini dr. *Jere Jareb*, vidi se da je hrvatski narod ušao u ratna događanja s tri političke opcije: ustaškom, komunističkom i HSS-ovskom. Najprisutnije opredjeljenje kod hrvatskog naroda u predvečerje Drugoga svjetskog rata bilo je stvaranje suverene i potpuno neovisne hrvatske države. Uoliko je ustaška opcija, predvođena dr. Antom Pavelićem, imala najviše šanse, jer je najizrčitije i najdirektnije bila za ostvarenje takve želje hrvatskoga naroda. Komunistička opcija, koju je predstavljao Josip Broz Tito bila je u službi svjetskog komunističkog pokreta i zalagala se za obnavljanje Jugoslavije. Hrvatska seljačka stranka (HSS) na čelu s dr. Vladkom Mačekom oslanjala se na mogućnost sporazuma sa Srbima, što je također značilo zalaganje za obnavljanje Jugoslavije, ali na drugim osnovama od komunističkih.

Pavelić je dobio priliku da ispuni želju hrvatskoga naroda, ali ju je prokockao zavodenjem diktature i nesposobnošću predviđanja ishoda rata, te dosljednoga hrvatskog izbora saveznika u kritičnim trenucima razvoja ratnih zbivanja. Maček se povukao, a svojoj stranci dopustio je suradnju s propalim srpskim režimom, te time davao do znanja da mu je stalo ne do hrvatske države, nego do obnove Jugoslavije. Pogrešnim političkim prosudbama dviju jakih hrvatskih političkih snaga, stvorio se prostor za najslabiju i najpogubniju za sudbinu hrvatskoga naroda – komunističku. Tito je radio ne samo na stvaranju nove Jugoslavije u kojoj su dominantnu poziciju ponovno imali Srbi, nego i na uključanju hrvatskoga naroda u svjetski komunizam, što je rezultiralo poraznim pedesetogodišnjim razdobljem komunističke diktature.

Autori koji se neposrednije bave pojedinom političkom grupacijom iz navedenoga trojstva slažu se manje-više s tom općom Jarebovom ocjenom. Dr. *Nada Kisić-Kolanović* drži ipak da se komunistički pokret ne može jednoznačno ocjenjivati, jer u sebi sadrži proturječnosti. Proturječnost, koja je ujedno i određeno opravdanje, jer se partizanski pokret ne bi trebao poistovjećivati s komunističkom ideologijom. Hrvatski komunisti su se također zalagali za »nacionalni opstanak« Hrvata, ali možda nisu bili dorasli toj zadaći. Tijekom rata, stvarali su svoje institucije vlasti za koje su vjerovali da predstavljaju pravni kontinuitet državnosti hrvatskoga naroda unutar Jugoslavije koju su stvarali. Bilo kako bilo, komunisti su stjecajem ratnih prilika stekli legitimaciju anti-fašista, što su, pak, upotrijebili kao »ratnu sjekiru protiv unutrašnjih političkih protivnika«.

Slično o pravnom statusu komunističkih institucija u vrijeme rata razmišlja i akademik dr. *Hodimir Sirotković*. On za odluke Zasedanja Antifašističkog Vijeća Narodnog Otpora Hrvatske (ZAVNOH) drži da predstavljaju kamen temeljac državnosti Hrvatske unutar komunističke Jugoslavije, naglašavajući kako je »partizanska Hrvatska« imala izgrađenu organizaciju »nove, revolucionarne vlasti«. Za čudo, rijetko se u takvim raspravama pita odakle legitimitet tim novostvorenim institucijama vlasti, što bi s pravnog stajališta trebalo biti legitimno pitanje.

Najjača stranka prije rata, stranka koja je za sebe mogla reći da je predstavnik političkoga htjenja hrvatskoga naroda – Hrvatska seljačka stranka

(HSS), u ratu je doživjela svoj politički kraj. *Dr. Zdenko Radelić* vidi glavni uzrok takve neočekivane sudbine u politici neodlučnosti i čekanja. Računajući neoprezno da će zapadne demokracije biti pobjednice u ratu i da će one odlučiti o sudbini malih naroda, te i hrvatskoga naroda, čelnici HSS-a nisu računali da će i Sovjetski Savez izići iz rata kao svjetska sila, koja će ovjenčati ratne uspjehe komunista poslijeratnom političkom dobiti.

Jozo Ivičević je širokogrudniji prema HSS-u, smatrajući da politika čekanja nije bila njegova osobitost, nego je bila sveprisutna u zaposjednutoj Europi. Također ocjenjuje da se HSS zalagao za hrvatsku umjesto jugoslavenske države, premda možda u konfederalnom ustroju; to ju je razlikovalo od komunista. Upravo je to bio cilj vojnog prevrata, koji je HSS pripremao ljeta 1944. godine.

Od svih prijeratnih institucija najstabilnijom se u ratu pokazala Katolička crkva. *Dr. Jure Krišto* analizira ulogu Crkve i nekih njezinih predstavnika, napose zagrebačkoga nadbiskupa Alojzija Stepinca, u ratnom vrtlogu. Uzimajući za polazište standardna gledišta dosadašnje historiografske i publicističke ocjene, Krišto pokazuje kako je često stvarnost bila upravo suprotna od prikazane. Uz rijetke iznimke čak i ponekog svećenika, Katolička crkva ostala je na visini svoje moralne misije, protiveći se nemoralnim i protučovječnim zakonima, štiteći progonjene i braneći nemoćne. Crkva je također branila pravo hrvatskoga naroda na suverenost te se protivila komunističkoj ideologiji bezboštva i klasne borbe.

Da bi se potpuno razumjela politička pozicija hrvatskoga naroda u vrijeme rata, potrebno je razumijevanje četništva i uloge srpskog etnikuma u Hrvatskoj, što je zadaća *dr. Mihaela Sobolevskog*. Četništvo oko kojega se okupio dobar dio srpskog etnikuma u Hrvatskoj najenergičnije se suprotstavljalo hrvatskoj državi. Ograđujući se da toj problematici još treba posvetiti dostatnu pozornost, Sobolevski sagledava ulogu četništva u teritorijalnom rastrojstvu NDH i u povezivanju s ustašama u svrhu uništenja partizana. Ostaje, dakako, dosta neistraženo područje suradnje partizana i četnika i prilično komotno prelaženje potonjih u partizane.

Jedna od organiziranih snaga u NDH bila je hrvatska vojska ili domobranstvo. Iz osobne perspektive pripadnika domobranstva, *dr. Zvonimir Jelinović* analizira ustroj i snagu hrvatskih oružanih snaga i njihovu sudbinu. Premda je domobranstvo izraslo u respektabilnu vojnu silu, bilo je osuđeno na neuspjeh činjenicom da su, uz domobranstvo, postojale i ustaške postrojbe, koje su u svemu bile privilegirane. Ali i sama činjenica postojanja dvojnih vojska nije mogla garantirati uspjeh.

Dr. Anđelko Mijatović slijedi kronologiju vojne propasti NDH i hrvatske vojske, upuštajući se također u analizu političkih razloga te propasti. Najosnovniji je razlog, dakako, napredovanje savezničkih snaga, ali ni političke dogovore na međunarodnim konferencijama ne treba zanemariti.

U NDH nisu se samo odvijale vojne operacije; život je išao naprijed, a u područjima koja nisu bila neposredno zahvaćena vojnim operacijama odvijao se bogat kulturni i svakojaki drugi život. Akademik *dr. Dubravko Jelčić* raščlanjuje mnogovrsnost i značenje kulturnog stvaralaštva u NDH. Ističe kako se državni totalitarizam nije odražavao na kulturu, ilustrirajući to mnogim primjerima sudbina pojedinih kulturnih radnika. Napose ukazuje na nevjerojatno veliku produkciju u izdavaštvu.

Prilog *Ante Krmptića* o organizaciji srednjoškolske nastave u Zagrebu, koji nije bio iznesen na Simpoziju, ilustrira život u NDH kakav nisu mogli zamisliti oni u područjima vojnih operacija, ali i mnogo drukčiji od onoga kako su nam ga prikazivali pobjednici.

Dr. Mira Kolar-Dimitrijević uprizoruje gospodarstvo NDH. Suočeni s odvajanjem dijelova države bitnih za razvoj gospodarstva, gospodarstveni planeri usmjerili su svoje projekte na Bosnu i Hercegovinu. No, već u jesen 1943. cjelokupno gospodarstvo je bilo potpuno blokirano zbog raznih razloga. To je gospodarstvo bitno ovisilo o Hitlerovu Trećem Reichu i Mussolinijevoj Italiji, što je negativno utjecalo na njegovo stanje, napose poslije slabljenja ekonomske moći tih sila. Na gospodarstvo se negativno odrazila i destrukcija i prometni prekidi uzrokovani partizanskom gerilskom djelatnošću kao i djelatnošću drugih čimbenika.

Hrvatski demografski stručnjak *ing. Vladimir Žerjavić* pozabavio se temom u kojoj je postao nezaobilazni autoritet – brojem žrtava Drugoga svjetskog rata u Hrvatskoj. Podastirući tablice i statističke pokazatelje, Žerjavić nas približava najtočnijim mogućim brojkama o stradalima tijekom četverogodišnjega ratnog razdoblja.

Možda je potrebno podsjetiti da nismo došli do potpune suglasnosti glede značenja pojedinih političkih aktera u NDH kao ni o političkom značenju same NDH. Ali to i ne može biti drukčije: ipak je pedesetgodišnja distanca prekratko vremensko razdoblje za potreban povijesni odmak od događaja o kojima bismo htjeli stvoriti konačne sudove, distanca koja je nužno potrebna za povijesne prosudbe. Nadamo se ipak da smo ovim simpozijem započeli proces svestranijega vrednovanja kako značenja NDH tako i političkih opcija koje su bile sudbonosne u kritičnom trenutku hrvatskoga naroda. S tom nadom i predajemo javnosti doprinose tog simpozija.